

Andrzej Piwowar

Człowiek leniwy na tle wzorów pracowitości (Prz 6,6-11)

Verbum Vitae 25, 41-79

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

CZŁOWIEK LENIWIY NA TLE WZORÓW PRACOWITOŚCI (PRZ 6,6-11)

Ks. Andrzej Piwowar

W Piśmie Świętym od samego początku istnienia człowieka praca związana jest z nim bardzo ściśle. Zarówno pierwszy, jak i drugi opis stworzenia ludzi podkreśla ten związek bardzo wyraźnie (zob. Rdz 1,28; 2,5)¹, co więcej, niektórzy, interpretując drugi spośród tych tekstów, twierdzą, że Bóg stworzył człowieka, aby ten uprawiał ziemię. Praca jest więc jednym z głównych zadań, jakie Bóg powierzył człowiekowi. Jej trud i znój, a nie ona sama, są skutkami nieposłuszeństwa pierwszych ludzi wobec Stwórcy (zob. 3,17). Choć na dalszych stronach Pisma Świętego praca jest obecna dość powszechnie, to jednak należy podkreślić, że nie ma jakiegoś szczególnego miejsca w przesłaniu biblijnym. Praca jest częścią życia człowieka, lecz nie wyczerpuje sensu jego egzystencji. Posiada jednak pewne znaczenie religijne, ponieważ w niej i przez nią uwidacznia się odniesienie człowieka do samego Boga – Stwórcy.

W niniejszym artykule skupimy się na jednym z wzorów pracowitości, który przedstawił nam autor Księgi Przysłów w Prz 6,6-8, i skonfrontujemy go z obrazem człowieka

¹ Zob. A. PIWOWAR, „Antropologia”, *Teologia Starego Testamentu*. I: Teologia Pięcioksięgu (red. M. ROSIK) (Bibliotheca Biblica; Wrocław 2011) 46-47.

leniwego, o którym księga ta mówi w następnych werse-
tach (6,9-11). Innym wzorem pracowitości – bardziej zna-
nym i częściej komentowanym – jest dzielna kobieta (Prz
31,10-31). Ponieważ tekst ten został już wielokrotnie opra-
cowany i jest powszechnie znany, zdecydowaliśmy się
na wybór Prz 6,6-11 jako tekstu przedstawiającego ide-
ał pracowitości. Mówi on nie tylko o pracy, lecz także
o lenistwie, co powoduje, że problem pracy został ujęty
bardzo szeroko.

Zanim przejdziemy do analizy właściwego tekstu,
przedstawimy bardzo syntetycznie to, co księgi mądrościo-
we Starego Testamentu mówią o pracy człowieka, a nieco
szerzej zaprezentujemy nauczanie Księgi Przysłów w tym
względzie.

1. PRACA W KSIĘGACH MĄDROŚCIOWYCH STAREGO TESTAMENTU

Księgi mądrościowe, mówiąc o pracy ludzkiej, opierają
się przede wszystkim na obserwacji rzeczywistości otacza-
jącej człowieka. Dzięki temu odróżniają się od teologicz-
nej wizji pracy zawartej w pierwszych rozdziałach Księgi
Rodzaju i moralizatorskich odniesień do niej zawartych
u proroków². Choć nie poświęcają one zbyt wiele miejsca
temu tematowi, to jednak należy podkreślić, że to, co mó-
wią o pracy, zawiera w sobie bardzo ważne przesłanie³.

W księgach sapiencjalnych praca ludzka określana jest
najczęściej słowem *‘amal* („praca”, „zmartwienie”, „tro-
ska”). Rzeczownik ten zawiera w sobie połączone ściśle
ze sobą dwie idee: samej pracy oraz jej trudu. Określa on

² Zob. G. CIRIGNANO, „Significato e valore del lavoro nei libri sapienziali”, *Parole di vita* 30 (1985) 40.

³ Zob. S. JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”,
„*Żyjemy dla Pana*” (Rz 14,8). *Studia ofiarowane Siostrze Profesor Ewie
J. Jezierskiej* (red. W. CHROSTOWSKI) (Rozprawy i Studia Biblijne 23;
Warszawa 2006) 179.

zarówno samą pracę, jak również trud/wysiłek, który jej towarzyszy, oraz jej rezultat i korzyści z niej płynące⁴. Innym słowem, które należy do pola semantycznego „praca” w księgach mądrościowych, jest ‘*abōdâh* („praca”, „praca przymusowa”), które odwołuje się do ‘*ebed* („niewolnik”, „sługa”) i wskazuje ciężką i męczącą pracę. Obok tych dwóch podstawowych terminów można wyliczyć jeszcze inne, które posiadają charakter neutralny (*m^elākāh* – „praca”, „zajęcie” i *pōal* – „działanie”, „praca”, „dzieło”), oraz te, które ujmują pracę zarówno jako wysiłek, jak i jej konkretny skutek (*y^eġîa* – „znużenie”)⁵. A. Bonora podkreśla, że biblijne pojęcie pracy różni się wyraźnie od powszechnie dziś panującego jego rozumienia⁶. Zdaniem włoskiego egzegety praca w ujęciu Pisma Świętego jest aktywnością ludzką realizowaną zarówno rękami (praca wytwórcza), jak i umysłem (aktywność intelektualna), poprzez którą człowiek poznaje otaczający go świat i realizuje siebie samego w relacjach z innymi – zarówno z Bogiem, jak i ludźmi⁷.

Mędracy, mówiąc o pracy, koncentrują się przede wszystkim na korzyściach materialnych ludzkiej działalności. Jednak nie brakuje w ich pismach również odniesienia do jej aspektów moralno-teologicznych.

⁴ Zob. CIRIGNANO, „Significato e valore del lavoro nei libri sapienziali”, 41.

⁵ Zob. A. BONORA, „Lavoro”, *Nuovo dizionario di teologia biblica* (red. P. ROSSANO – G. RAVASI – A. GIRLANDA) (Cinisello Balsamo 1988) 777; CIRIGNANO, „Significato e valore del lavoro nei libri sapienziali”, 41; JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 180-181; S. PARISI, „Lavoro”, *Temi teologici della Bibbia* (red. R. PENNA – G. PEREGO – G. RAVASI) (Cinisello Balsamo 2010) 710. S. Jankowski w swoim artykule poświęconym pracowitości i lenistwu w Prz analizuje także słownictwo, zarówno hebrajskie, jak i greckie, dotyczące lenistwa zob. JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 181-183.

⁶ Zob. BONORA, „Lavoro”, 776.

⁷ Zob. BONORA, „Lavoro”, 776-777.

Księgi mądrościowe o pracy mówią z szacunkiem i poważaniem (por. Hi 28,1-11; Syr 38,1-4⁸). Praca jest ściśle powiązana z godnością człowieka i z faktem, iż został on stworzony na obraz i podobieństwo Boga¹⁰ i pracując, powinien kontynuować dzieło stwórcze i pomnażać stworzenia. Jest ona konieczna nie tylko po to, aby człowiek mógł żyć, lecz także jest warunkiem jego samorealizacji. Praca nie jest jednak celem samym w sobie. Powinna być podporządkowana najwyższemu dobru, jakim jest Bóg, i nie może ujarzmić człowieka¹¹. Stąd wypływają ważne dla pracy aspekty moralno-religijne (uczciwość, sprawiedliwość, która polega m.in. na niewykorzystywaniu robotników i odpowiednim ich wynagradzaniu itd.). Praca, w opinii mędrców, może przyczyniać się do szczęścia i jakości życia człowieka¹². Człowiek mądry pracuje skrupulatnie i starannie (por. Prz 10,5)¹³. Praca jednak nie może zaburzyć równowagi w życiu człowieka, dlatego powinien on podejmować ją z pewnym umiarkowaniem¹⁴ i szacunkiem

⁸ Zob. BONORA, „Lavoro”, 782-784; JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 191; PARISI, „Lavoro”, 715-716.

⁹ Zob. A. LELIÈVRE – A. MAILLOT, *Commentaire des Proverbes* (Lectio Divina Commentaires 4; Paris 1996) II, 233-234; C. WALENTOWICZ, „Godność i znaczenie pracy w literaturze sapiencjalnej Biblii”, *Wiadomości Kościelne Archidiecezji Białostockiej* 3 (1986) 45.

¹⁰ Zob. PARISI, „Lavoro”, 713.

¹¹ Zob. PARISI, „Lavoro”, 715.

¹² Zob. JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 190.

¹³ Zob. JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 179-180.

¹⁴ „Praca, jako istotny czynnik w osiągnięciu doskonałości i zadowolenia z życia (Koh 6,7), musi być dawkowana rozumnie. Człowiek mądry nie odda się lenistwu, ale też nie będzie się zabijał pracą: zawsze potrafi znaleźć czas na odpoczynek i korzystanie z owoców swej pracy (Koh 4,6). [...] Pracowitość wśród innych cech człowieka (w aspekcie jego doskonalenia) też działa tylko jako cnota, tzn. ma swoje granice, przekroczenie których odbija się ujemnie na samym pracującym i «jest to marność i przykre zajęcie» (Koh 4,8); nie sama praca jako taka, lecz raczej uleganie żądzy posiadania. Ono powoduje najwięcej udręk i trosk człowieka, czego przykładem jest wiecznie zapracowany bogacz,

dla praw drugiej istoty ludzkiej (por. Koh 4,4)¹⁵. Człowiek, zdaniem mędrców, nie został stworzony jedynie po to, aby panował nad materią i ją przetwarzał, lecz przede wszystkim po to, aby rozumiał sens życia (por. Syr 38,24-34)¹⁶.

Biblijna refleksja o pracy ludzkiej osiąga swój szczyt w literaturze sapiencjalnej Starego Testamentu. Autorzy ksiąg mądrościowych wskazują na wysoką rangę i godność pracy jako czynności Bożej w akcie stworzenia wszechświata, która staje się również udziałem człowieka. W pracy i przez pracę człowiek odnajduje samego siebie i najpełniej realizuje swoje powołanie do doskonałości, zwłaszcza w dziedzinie religijno-moralnej. Praca przemienia świat, a jeszcze bardziej samego pracownika. Ciągły postęp daje możliwość zaspokajania coraz liczniejszych i bardziej wysublimowanych potrzeb ludzkich. Dzięki pracy świat coraz bardziej staje się światem na miarę wielkości człowieka i jego aspiracji¹⁷.

2. PRACA W KSIĘDZE PRZYSŁÓW

Księga Przysłów jest jedną z ksiąg mądrościowych, która zagadnieniu pracy człowieka poświęca dość dużo miejsca (podobnie jak Syr i poniekąd Koh)¹⁸. Przede wszystkim stwierdza, że praca jest konieczna do życia: „Kto ziemię uprawia, nasyci się chlebem, kto ściga ułudy, nasyci się nędzą” (28,19; por. 12,11), jak również: „Dorobek prawe-

któremu nawet noc nie przynosi odpoczynku (Syr 3,1-2)”. (WALENTOWICZ, „Godność i znaczenie pracy w literaturze sapiencjalnej Biblii”, 51).

¹⁵ Zob. CIRIGNANO, „Significato e valore del lavoro nei libri sapienziali”, 48-49.

¹⁶ Zob. BONORA, „Lavoro”, 782.

¹⁷ WALENTOWICZ, „Godność i znaczenie pracy w literaturze sapiencjalnej Biblii”, 54.

¹⁸ Zob. JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 191-193; T. LONGMANN III, *Proverbs* (Baker Commentary on the Old Testament; Grand Rapids 2008) 561-562.

go prowadzi do życia, a zysk bezbożnego do grzechu” (10,16)¹⁹. Bez pracy człowiek nie może żyć, ponieważ nie posiada środków do życia i dóbr, które zapewnia mu właśnie praca (12,11.27; 19,15; 28,19). Ludzie są zachęceni, aby pracować, nie tylko dlatego, że praca gwarantuje życie, lecz także dlatego, że zapewnia odpowiednią jakość życia: „Ręka pilnych zdobywa zwierzchnictwo, a niedbalstwo sprowadzi pracę pod przymusem” (12,24); „Leniwy pragnie i czeka na próżno, pragnienie pilnego jest zaspokojone” (13,4; por. 12,27 i 15,19). Jakość życia ludzkiego, zarówno powodzenie w sferze materialnej, jak i uznanie społeczne, są ściśle związane z pracą i zależne od niej. Pozycja społeczna i bogactwo zależą bowiem od zaangażowania w pracę – bez trudu i znoju nie można ich osiągnąć (por. 20,4). Przykładem osoby, która perfekcyjnie realizuje powyższe idee dotyczące pracy, jest dzielna niewiasta (por. 31,10-31).

Autor Księgi Przysłów jest jednak świadom, że sama praca nie wystarczy, aby człowiek mógł cieszyć się bogactwem i dobrą pozycją społeczną, ponieważ bez odniesienia do Boga sama praca jest niewystarczająca: „Błogosławieństwo Pana jest bogactwem, [własny] trud niczego tu nie doda” (10,22; por. 16,1)²⁰. W ten sposób mędrzec wyraził relatywną wartość samej pracy (w takiej ocenie przoduje przede wszystkim Kohelet²¹; por. 1,3; 2,11; 3,9; 4,4-6), która bez odniesienia do Boga i Jego błogosławieństwa nie przynosi spodziewanych efektów²². Zarówno bogactwo, jak i sukces nie powinny być realizowane za wszelką cenę. „[...] praca nie może być celem samym w sobie; nie człowiek jest

¹⁹ Zob. G. BERNINI, *Proverbi* (Nuovissima versione della Bibbia 19; Cisinello Balsamo ³1993) 72.

²⁰ Zob. WALENTOWICZ, „Godność i znaczenie pracy w literaturze sapiencjalnej Biblii”, 47.

²¹ Zob. BARUCQ, *Le Livre des Proverbes* (Sources Bibliques; Paris 1964) 78-79; BONORA, „Lavoro”, 783; JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 194; LELIÈVRE – MAILLOT, *Commentaire des Proverbes* III, 126; PARISI, „Lavoro”, 715.

²² Zob. BONORA, „Lavoro”, 782; PARISI, „Lavoro”, 715.

dla pracy, lecz praca dla człowieka; jest drogą, na której on rozwija swoje człowieczeństwo, dojrzewa duchowo, uświęca się²³.

Wywyższeniu pracy człowieka i ukazaniu jej skutków materialnych i społecznych towarzyszy mocna i kategoryczna nagana lenistwa (por. 6,9,11; 26,13-16 – tymi tekstami zajmiemy się w dalszej części artykułu; 10,4-5.26; 12,24.27; 13,4; 19,15.24; 20,4; 21,25; 22,13; 23,21; 24,30-34)²⁴.

Lenistwu sprzyjały przyczyny obiektywne, takie jak: palestyński klimat, niski poziom życia mieszkańców tego kraju, trudne warunki zdobywania środków do życia itd. Zasadniczym jego powodem były jednak braki osobowościowe człowieka leniwego, jego brak karności i zastój w rozwoju duchowym²⁵.

S. Jankowski uważa, że Księga Przysłów wyróżnia się na tle całego Starego Testamentu właśnie tym, że zwraca uwagę na człowieka leniwego i krytykuje jego postawę²⁶. R.J. Clifford zauważa, że czasami w Prz człowiek leniwy jest przedstawiony jako przeciwieństwo człowieka pracowitego (por. 12,24.27; 13,4). Tworzą oni jedną z czterech par ludzi, które są opisane w tej księdze (inne pary to: mądry i głupi, sprawiedliwy i niegodziwy oraz bogaty i biedny), należy jednak podkreślić, że leń jest mniej krytykowany niż głupiec²⁷.

²³ Zob. JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 194.

²⁴ Zob. BARUCQ, *Le Livre des Proverbes*, 77; BERNINI, *Proverbi*, 73-74; CIRIGNANO, „Significato e valore del lavoro nei libri sapienziali”, 41-43; H.F. FUHS, *Sprichwörter* (Die Neue Echter Bibel; Würzburg 2001) 53; JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 184-187; MÜLLER, *Proverbien 1-9. Der Weisheit neue Kleider* (BZAW 291; Berlin – New York 2000) 39-40; S. POTOCKI, *Księga Przysłów. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy* (Pismo Święte Starego Testamentu KUL VIII/1; Poznań 2008) 87; WALENTOWICZ, „Godność i znaczenie pracy w literaturze sapiencjalnej Biblii”, 52-53.

²⁵ POTOCKI, *Księga Przysłów*, 87.

²⁶ Zob. JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 184.

²⁷ Zob. R.J. CLIFFORD, *Proverbs. A Commentary* (The Old Testament Library; Louisville 1999) 75-76.

3. PRZ 6,6-11 JAKO „MALY TRAKTAT O PRACOWITOŚCI I LENISTWIE”²⁸

Słowo „mały” zawarte w tytule tego paragrafu nie odnosi się do wagi treści zapisanych w analizowanej przez nas perykopie, lecz do długości tekstu tej jednostki literackiej. Liczy ona zaledwie 12 stychów. Pomimo tak niewielkiej objętości, autor księgi skondensował w tych sześciu wersetach naukę dotyczącą pracy i lenistwa, a także wszystkie myśli na temat tych dwóch zagadnień życia człowieka. Cała nauka Prz odnosząca się do pracy i lenistwa rozsiana w różnych miejscach tej księgi skupiona jest jakby w soczewce właśnie w 6,6-11. Możemy więc powiedzieć, że perykopa ta stanowi streszczenie nauki mędrca na ten temat.

Zgodnie z mądrościowymi zasadami wychowawczymi autor Księgi Przysłów wskazuje najpierw przykład pracowitości (ww. 7-8), aby dać swym uczniom model do naśladowania, a następnie (ww. 9-11) przedstawia wzorzec negatywny, którego powinni się wystrzegać. W ten sposób jego nauka jest pełna, ponieważ, mówiąc także o lenistwie, wyczerpuje całkowicie temat, którego opracowania się podjął.

Prz 6,6-11 ma przejrzystą strukturę. Składa się z dwóch równych części: 6,6-8 i 6,9-11. Pierwsza mówi o mrówce jako wzorze pracowitości, druga zaś stanowi potępienie lenistwa. Każda z nich zaczyna się wezwaniem skierowanym do człowieka leniwego (‘āṣēl; w. 6 i 9)²⁹.

²⁸ R. Schäfen Prz 6,6-11 określa jako poemat dydaktyczny („Lehrgedicht”; zob. R. SCHÄFER, *Die Poesie der Weisen*. Dichotomie als Grundstruktur der Lehr-und Weisheitsgedichte in Proverbien 1–9 [WMANT 77; Neukirchen – Vluyn 1999] 157).

²⁹ Zob. A. MEINHOLD, *Die Sprüche*. I: Sprüche Kapitel 1–15 (Zürcher Bibelkommentare. AT 16.1; Zürich 1991) 111; V. MORLA, *Proverbios* (Comentarios a la Nueva Biblia de Jerusalén 16A; Henao 2011) 53; SCHÄFER, *Die Poesie der Weisen*, 159-161; WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15 (NICOT; Grand Rapids – Cambridge 2004) 335-336.

3.1. Pierwsze wezwanie skierowane do człowieka leniwego (w. 6)

Analizowana przez nas perykopa rozpoczyna się wezwaniem skierowanym do człowieka leniwego. Autor księgi zachęca go, aby udał się do mrówki (6a)³⁰ i obserwował jej drogi, dzięki czemu stanie się mądrym (6b)³¹. Nakaz „idź” (*lē' eI*)³² domaga się radykalnej i natychmiastowej zmiany postępowania³³. Wyraża on nie tylko ruch fizyczny, ale w wielu tekstach ST oznacza także pobudzenie umysłu do głębszej refleksji i odpowiedniego do niej działania (por. Pwt 13,7; Ps 46,9; 66,5)³⁴. B.K. Waltke zauważa, że również drugi nakaz „patrz” (*r'āh*) nie dotyczy zwykłego patrzenia, albowiem czasownik *r'h* może oznaczać „przy-

³⁰ Użycie obrazów zaczerpniętych ze świata zwierzęcego do przekazania przesłania mądrościowego może dziwić współczesnego czytelnika. Musimy jednak pamiętać, że w literaturze sapiencjalnej Starego Testamentu odwoływanie się do przykładów zaczerpniętych z otaczającej ludzi przyrody było jednym z głównych środków przekazu treści. Pomagało ono lepiej rozumieć uczniom i czytelnikom zamierzoną przez autora myśl moralno-teologiczną (zob. N. CALDUCH-BENAGES, „Animal Imagery in the Hebrew Text of Ben Sira”, *The Text and Versions of the Book of Ben Sira. Transmission and Interpretation* (red. J.S. REY – J. JOOSTEN) (JSJS 150; Leiden – Boston 2011) 55-71; H. EATON, *The Circle of Creation. Animals in the Light of the Bible* [London 1995]; Y. FELIKS, *Nature and Man in the Bible* [London – Jerusalem – New York 1972]; P.B. LIKENG, „The Use of Animal Imagery in Proverbs”, *The Bible Translator* 2 [1998] 225-232; A. MEINHOLD, *Die Sprüche. I: Sprüche Kapitel 1–15*, 111; R. RIEDE, *Im Spiegel der Tiere. Studien zum Verhältnis von Mensch und Tier im alten Israel* [OBO 187; Freiburg – Göttingen 2002]; E.J. SCHOCHET, *Animal Life in Jewish Tradition. Attitudes and Relationships* [New York 1984]; R.N. WHYBRAY, *Proverbs* [New Century Bible Commentary; Grand Rapids 1994] 96).

³¹ Zob. LONGMANN III, *Proverbs*, 171-172; S. PINTO, „La formica e il pigro: la sapienza e la stoltezza a confronto in Proverbi 6”, *Rivista di Scienze Religiose* 20 (2006) 241-242.

³² Zob. MÜLLER, *Proverbien 1–9*, 39.

³³ Zob. WALTKE, *The Book of Proverbs. Chapters 1–15*, 333, 336.

³⁴ Zob. BERNINI, *Proverbi*, 154; T.L. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs* (VT.S 118; Leiden – Boston 2008) 105.

glądanie się komuś lub czemuś z zainteresowaniem spowodowanym aktem woli” (por. 7,7) lub „przyglądanie się ze zdolnością rozeznania” (por. 20,12)³⁵. Zdaniem A. Barucq imperatyw „patrz” odwołuje się do Prz 24,32 („Zwróciłem uwagę, spojrzałem, zobaczyłem i wyciągnąłem naukę”)³⁶. S. Pinto podkreśla związek patrzenia z uczeniem się. Jego zdaniem uważne obserwowanie jest pierwszym krokiem prowadzącym do nauczenia się czegoś lub przyswojenia sobie jakiejś postawy, albowiem bez naśladowania są one niemożliwe³⁷.

Pierwsze dwa nakazy skierowane do człowieka leniwego mają na celu pobudzenie go do działania, ich skutkiem ma być postawa aktywna – bycie mądrym. Natomiast zaprzeczeniem tego jest pozostanie beczynnym. Wezwanie ma więc na celu nie tylko chwilowe (doraźne) wyprowadzenie go z nieróbstwa, lecz radykalną i stałą zmianę jego życia³⁸.

Prz 6,6 przedstawia nam dwoje głównych bohaterów analizowanej przez nas perykopy. Pierwszym z nich jest mrówka (*n^e mālāh*)³⁹⁴⁰. Zwierzę to pojawia się jeszcze tyl-

³⁵ Zob. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 105; WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 336.

³⁶ Zob. BARUCQ, *Le Livre des Proverbes*, 77.

³⁷ Zob. PINTO, „La formica e il pigro: la sapienza e la stoltezza a confronto in Proverbi 6”, 241.

³⁸ Zob. WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 337.

³⁹ Na temat etymologii tego rzeczownika w języku hebrajskim zob. S.P. TOPEROFF, „The Ant in the Bible and Midrash”, *Dor le dor* 13 (1985) 179; SCHÄFER, *Die Poesie der Weisen*, 157, przyp. 626; WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 336.

⁴⁰ Mrówka pojawia się również w literaturze pozabiblijnej. W *Liście do boga Sargona* (TLC 3,24:143) zdolność przebycia przez armię asyryjską trudnego terenu jest porównana z podobną umiejętnością mrówek. Tekst ten odnosi się również do mrówek, które choć są niewielkie, jednak dzięki swej liczebności mogą zwyciężyć o wiele większych od siebie przeciwników. Jeden z listów z Amarna (list Lab’ayu zarządcy Szechem) podkreśla agresywną reakcję mrówek wywołaną atakiem na nie (EA 252, linie 16-22; por. LELIÈVRE – MAILLOT, *Commentaire des Proverbes* III, 124; W. MCKANE, *Proverbs*. A New Approach [Old Testament Library; London 1992] 207-208; R.E. MURPHY, *Proverbs* [WBC 22; Nashville

ko raz w tekście hebrajskim Starego Testamentu⁴¹. W Prz 30,25 mrówki wraz z góralikami (30,26), szarańczą (30,27) i jaszczurką (30,28) wymienione są wśród zwierząt małych, lecz nadzwyczaj mądrych (30,24)⁴². Należy zwrócić uwagę, że autor wylicza mrówki jako pierwsze, co może sugerować, że uważał je za najmądrzejsze w tej grupie zwierząt. Prz 30,25, zwłaszcza drugi stych, podkreśla pracowitość mrówek. Choć są to zwierzęta, które nie posiadają wielkiej siły fizycznej (*lō' ʿāz*), to jednak są w stanie zgromadzić w ciągu lata żywność dla siebie na zimę. Stworzony w ten sposób kontrast podkreśla pracowitość tych zwierząt (choć nie są silne, potrafią się wyżywić) oraz ich przeczność (dzięki nagromadzonemu pożywieniu będą mogły przetrwać zimę – czas, w którym brakuje pokarmu)⁴³. Ich mądrość związana jest z ich pracowitością – są mądre, ponieważ potrafią zadbać o siebie i zapewnić sobie przetrwanie. Zdaniem S.P. Toperoffa Prz 30,25, obok pracowitości mrówek, podkreśla także ich poczucie wspólnoty, tzn. są one w stanie doskonale działać wspólnie i dla dobra ogółu (dosł. „ludu” – tym słowem określona jest rodzina mrówek). Uważa on, że mrówki mogą przeżyć, ponieważ, podobnie jak ludzie, są zjednoczone i tworzą jedną społeczność. Ponadto, podobnie jak ludzie, planują one i budują wspólnie swój dom – mrowisko i rządzą się swoistym prawem, które wpisane jest w ich naturę⁴⁴.

Drugim bohaterem badanej przez nas perykopy jest leniwy (*ʿāṣēl*). Przysłownik ten występuje jedynie w Księdze Przysłów i jest najczęściej używanym w tym dziele termi-

1998] 38). W syryjskiej wersji *Księgi Ahikara* jest mowa o mrówce jako przykładzie samoponizenia (zob. T.L. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs* [VTS 118; Leiden – Boston 2008] 102).

⁴¹ Zob. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 102.

⁴² Zob. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 108-118.

⁴³ Zob. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 109; LELIÈVRE – MAILLOT, *Commentaire des Proverbes* III, 124.

⁴⁴ Zob. TOPEROFF, „The Ant in the Bible and Midrash”, 181. Por. WALTKE, *The Book of Proverbs. Chapters 1–15*, 336-337.

nem, za pomocą którego określa się człowieka leniwego⁴⁵. Poza Prz 6,6-11 pojawia się on jeszcze dwanaście razy⁴⁶. Prz 10,6 stwierdza, że człowiek leniwy nie tylko nie jest w stanie załatwić sprawy, w której został posłany, lecz – co więcej – przynosi straty i pogarsza sytuację. 13,4 mówi o bezczynności leniwego, czeka on tylko, zamiast zacząć działać. Taka postawa nie przynosi jednak żadnych pozytywnych skutków. W 15,19 mowa jest o życiu tego rodzaju ludzi. Jest ono pełne bólu i trudności. 19,24 w sposób wyjątkowy podkreśla lenistwo i brak chęci do działania ‘āšēl: „Wyciągnął leniwy rękę do misy, ale do ust jej nie doprowadził” (por. 26,15). O bezczynności leniwego mówi także 20,4. Tekst ten uwydatnia również zgubne jej skutki (brak pokarmu). Człowiek leniwy odczuwa brak niektórych dóbr, ale nie chce mu się pracować. Taka postawa sprowadza na niego śmierć (21,25). Leniwy wynajduje sobie najprzeróżniejsze wymówki, aby tylko nie wyjść z domu i nie podjąć pracy. W jego życiu widoczny jest także brak odwagi i unikanie podejmowania ryzyka (22,13; 26,13). W Prz 24,30 człowiek leniwy jest synonimem nierozumnego. Jeden i drugi doprowadzili swoje gospodarstwa rolne do upadku. Przyczyną tego stanu było lenistwo i brak chęci do pracy (24,33). Skutkiem ich zaniedbań jest nędza i niedostatek (24,34). Ulubionym miejscem przebywania, moglibyśmy powiedzieć środowiskiem życia, lenia jest łóżko (26,14). 26,16 podkreśla, że ma on się za człowieka najmądrzejszego, grzeszy więc pychą i zadufaniem w sobie. W 13,4 próżniak jest przeciwstawiony człowiekowi pilnemu, zaś w 15,19 – sprawiedliwemu⁴⁷.

⁴⁵ Zob. JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 181; A. MEINHOLD, *Die Sprüche*. I: Sprüche Kapitel 1–15, 111; WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 114–115.

⁴⁶ Zob. LELIÈVRE – MAILLOT, *Commentaire des Proverbes* II, 367–370.

⁴⁷ Zob. F. REITERER, „‘āšēl’”, TDOT XI (Grand Rapids – Cambridge 2001) 286–288; J.A. THOMPSON – E.A. MARTENS, „‘šl’”, *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis* (red. W.A. VAN GEMEREN) (Carlisle 1997) III, 486.

A. Meinhold uważa, że człowiek leniwy jest spekulantem, który szuka zysku, a co za tym idzie – również swego utrzymania, w oderwaniu od pracy. Nie chce on pracować, lecz pragnie żyć jedynie z zysków, które przynoszą spekulacje. Co więcej, porównuje on próżniaka do przestępcy, jego zdaniem różnią się oni jedynie tym, że ten ostatni popełnił świadomie przestępstwo⁴⁸.

Podsumowując dotychczas wymienione cechy opisujące człowieka leniwego przedstawione przez autora Prz, musimy stwierdzić, że na pierwszy plan wysuwa się jego beczynność. Nie ma on chęci do pracy, dlatego sprowadza na siebie nędzę, a brak środków do życia może doprowadzić nawet do jego śmierci. Oprócz sytuacji materialnej próżniaka mędrzec zwraca uwagę na cechy jego charakteru. Jest on pyszny, głupi i pragnie posiadać wiele, ale za tym pragnieniem nie idzie żadne działanie, aby owo pragnienie zrealizować. Zgodnie z mądrościowymi kategoriami oceny życia ludzkiego możemy zaliczyć go do grupy ludzi głupich (wyraźnie to stwierdza 24,30 i pośrednio 26,16), którym brakuje mądrości⁴⁹. Nawiązuje do tego także drugi stych Prz 6,6, w którym mędrzec zachęca leniwego, aby przyjrzał się życiu mrówki („droga” w znaczeniu metaforycznym jako postępowanie i zachowanie; por. Prz 1,15; 2,12-13.20; 3,17 itd.⁵⁰) i dzięki tej obserwacji nauczył się mądrości i stał się człowiekiem mądrym⁵¹. Te same idee (pracowitość = mądrość, lenistwo/beczynność = głupota⁵²) odnajdujemy w Prz 9, gdzie Mądrość przedstawiona jest jako kobieta pracowita, która wybudowała dom, wyhodowała zwierzęta, które później zostały zabite, aby przygoto-

⁴⁸ Zob. MEINHOLD, *Die Sprüche*. I: Sprüche Kapitel 1–15, 111. Por. WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 335.

⁴⁹ Zob. LONGMANN III, *Proverbs*, 561.

⁵⁰ Zob. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 103.

⁵¹ Zob. TOPEROFF, „The Ant in the Bible and Midrash”, 182.

⁵² Zob. JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 195; SCHÄFER, *Die Poesie der Weisen*, 158.

wać ucztę (9,1-6)⁵³. Została ona przeciwstawiona kobiecie Głupocie, która pełna pychy siedzi beczynninie przed swoim domem (siedzi na tronie, który jest symbolem królowania) i zaprasza nierozsądnych i niedoświadczonych, aby ich zwieść ku śmierci (9,18), posługując się obietnicami łatwego życia, bez trudów i pracy (9,17).

Autor Księgi Przysłów, choć potępia lenistwo, to jednak nie pozostawia bez nadziei człowieka, któremu nie chce się pracować, . Może on zmienić swoje życie. Może on nauczyć się pracować, nie jest jeszcze za późno. Musi tylko wzorować się na mrówce i zastosować ten wzór w swoim życiu, aby uratować siebie przed biedą, a nawet śmiercią⁵⁴.

3.2. Wzorce pracowitości (6,7-8 i 6,8a-c^{Gr})

Po wezwaniu skierowanym do człowieka leniwego (w. 6) następuje prezentacja wzorca pracowitości, którym jest mrówka (ww. 7-8). Tekst grecki Księgi Przysłów do tego ideału zaangażowania w pracę dodaje drugi, którego brakuje w tekście hebrajskim, a mianowicie pszczołę (w. 8a-c^{Gr}). Prezentacja tych dwóch owadów, które mędrcy uważał za wzorce pracowitości, jest krótka, tzn. nie zawiera dokładnego i rozbudowanego opisu ich aktywności. Skupia się wyłącznie na cechach tych dwóch zwierząt, które sprawiają, że z jednej strony wskazują na istotne elementy pracy, z drugiej zaś – ośmieszają człowieka leniwego. Prz 6,7-8 nie jest bajką, ponieważ nie mówi o mrówkach jak o istotach zachowujących się jak ludzie, lecz przedstawia zachowanie i działanie właściwe tym zwierzętom⁵⁵.

⁵³ Zob. PINTO, „La formica e il pigro: la sapienza e la stoltezza a confronto in Proverbi 6”, 253-254.

⁵⁴ Zob. WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 336.

⁵⁵ Zob. M. CIMOSA, *Proverbi* (I Libri Biblici. Primo Testamento 22; Milano 2007) 88; CLIFFORD, *Proverbs*, 76; M.V. FOX, *Proverbs 1–9*. A New Translation with Introduction and Commentary (AB 18A; New York 2000) 218; LELIÈVRE – MAILLOT, *Commentaire des Proverbes* III, 124; WHYBRAY, *Proverbs*, 96.

3.2.1. Mrówka (6,7-8)

W w. 7 autor podkreśla, że wśród mrówek nie ma żadnego przełożonego. Brak jakiegokolwiek formy władzy zwierzchniej uwydatniony jest poprzez potrójne stwierdzenie: „nie ma u niej zwierzchnika ani urzędnika, ani władcy”. Mrówki, zdaniem autora księgi, nie posiadają absolutnie żadnej formy władzy i przełożenia.

Pierwszym z rzeczowników użytych przez mędrca na określenie władzy w 6,7 jest *qāšîn* („władca”, „przywódca”, „zwierzchnik”). Słowo to pojawia się w różnych kontekstach: wojskowym (por. Joz 10,24; Sdz 11,6.11; Iz 22,3; Dn 11,18), cywilnym (jurydycznym) oraz kultycznym (por. Prz 25,15; Iz 1,10; 3,6-7; Mi 3,1.9)⁵⁶. Drugi to *šōtēr* („urzędnik cywilny”, „sprawujący urząd”). Po raz pierwszy pojawia się on w ST w Wj 5 (ww. 6.10.14.15.19), gdzie oznacza odpowiedzialnych za prace przymusowe, jakimi faraon obarczył Izraelitów. Podczas przejścia przez pustynię w drodze do Ziemi Obiecanej byli oni odpowiedzialni za utrzymywanie porządku w obozie (por. Joz 1,10; 3,2). Pełnili oni także funkcję w wojsku (por. Ptw 20,5.8.9). Często występują wraz ze starszymi, sędziami lub pisarzami (por. Lb 11,16; Pwt 16,18; 29,9; 31,28; Joz 8,33; 23,2; 24,1; 1 Krn 23,4; 26,29; 2 Krn 34,13). Pojawiają się również w kontekstach odnoszących się do kultu (por. Pwt 29,9; Joz 8,33; 24,1; 2 Krn 19,11; 34,13). Określenie to odnosi się także do urzędników zajmujących się administracją (por. 1 Krn 27,1)⁵⁷. G.C. Macholz uważa, że termin ten nie oznacza pisarza, choć etymologicznie wywodzi się od

⁵⁶ Zob. K.T. AITKEN, „*qāšîn*”, *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis* (red. W.A. VAN GEMEREN) (Carlisle 1997) III, 960-961; R. KESSLER, *Studien zur Sozialgeschichte Israels* (Stuttgart 2009) 134; K. NIELSEN, „*qāšîn*”, *TDOT XIII* (Grand Rapids – Cambridge 2004) 87-88; WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 337.

⁵⁷ Zob. KESSLER, *Studien zur Sozialgeschichte Israels*, 134; MEINHOLD, *Die Sprüche*. I: Sprüche Kapitel 1–15, 112; K.D. SCHUNCK, „*šātar*”, *TDOT XIV* (Grand Rapids – Cambridge 2004) 607-608; WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 337.

czasownika „pisać”, lecz odnosi się do urzędnika, którego szczególnym zadaniem była umiejętność pisania, ale także oceny i interpretacji dokumentów pisanych⁵⁸. Zaś K.D. Schunck uważa, że tytuł ten odnosił się do urzędnika niższej rangi lub osoby wyznaczonej, której zadania mogły mieć różny charakter⁵⁹. R.N. Whybray twierdzi zaś, że zarówno *qāšîn*, jak i *šōtēr* użyte są w 6,7 w znaczeniu ogólnym w odniesieniu do osób, które posiadają władzę⁶⁰.

Trzecim słowem, którego użył autor Prz na określenie władzy i zwierzchnictwa, jest *participium Qal* (*mōšēl* – „władca”) pochodzące od rdzenia *mšl* („rządzić”, „władać”). W ST odnosi się on do władzy zarówno Boga (por. 2 Krn 20,6; Ps 22,29; Iz 40,10), jak i człowieka (por. Rdz 3,16; Ps 8,7). W większości wypadków termin ten odnosi się jednak do władzy politycznej. Jego znaczenie jest bliskie słowu „król”, jednak w porównaniu z *mlk* znaczenie rdzenia *mšl* koncentruje się bardziej na czynności władania – panowania niż na osobie władcy – panującego⁶¹. Znaczenie tego imiesłowu nie może jednak zostać ograniczone wyłącznie do króla, ma ono bowiem szersze znaczenie i odnosi się do każdej osoby, która posiada władzę lub zwierzchnictwo (por. Prz 23,1; 29,26; Koh 10,4; Mi 5,1)⁶².

Trudno jest ustalić dokładne znaczenie poszczególnych słów, którymi autor Prz posłużył się w 6,7. Spowodowane jest to faktem rozwoju zarówno samego języka hebrajskiego, jak i ustroju oraz struktury władzy w Izraelu. Jedno można powiedzieć z całą pewnością: mędrzec, poprzez trzykrotne odniesienie do władzy i zwierzchnictwa, chciał, jak już to zaznaczyliśmy powyżej, podkreślić ab-

⁵⁸ Zob. G.C. MACHOLZ, „Zur Geschichte der Justizorganisation in Juda”, *ZAW* 84 (1972) 325, przyp. 23.

⁵⁹ Zob. SCHUNCK, „*šātar*”, 607.

⁶⁰ Zob. WHYBRAY, *Proverbs*, 97.

⁶¹ Zob. H. GROSS, „*māšal*”, *TDOT IX* (Grand Rapids – Cambridge 1998) 68-70.

⁶² Zob. P.J. NEL, „*mšP*”, *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis* (red. W.A. VAN GEMEREN) (Carlisle 1997) II, 1137; WALTKE, *The Book of Proverbs. Chapters 1-15*, 337.

solutny brak nadzoru i jakiegokolwiek formy kierownictwa w społeczności mrówek (podobną obserwację poczynił też Arystoteles⁶³)⁶⁴. Uwydatnione jest to jeszcze bardziej poprzez użycie wielu słów oznaczających różne stopnie władzy. Mrówki nie są kierowane przez nikogo, nikt im nie rozkazuje i nie kontroluje ich⁶⁵. Moglibyśmy się spodziewać, że żyją w całkowitej anarchii i nieładzie, a jednak, jak wskazuje na to werset następny, tak nie jest⁶⁶. Podobną cechą charakteryzuje się także szarańcza (por. 30,27). Ona również nie posiada żadnej władzy zwierzchniej (dosłownie „króla” – *melek*), a porusza się tak sprawnie, jakby była jednym organizmem. Mrówki i szarańcza są więc wzorcami samodyscypliny i ładu społecznego⁶⁷. M.V. Fox dodaje do powyższych cech mrówek jeszcze silną motywację wewnętrzną i podkreśla, że skoro te małe zwierzęta wykonują swe zadania z tak wielką determinacją bez żadnej formy przymusu i kontroli, to o ileż bardziej człowiek powinien pracować właśnie w ten sposób⁶⁸. B.K. Waltke przyczyny

⁶³ Zob. *De Animis* 1.1.11. Por. SCHÄFER, *Die Poesie der Weisen*, 157, przyp. 626.

⁶⁴ „These terms of social hierarchy are not meant to reflect actual ranks in Israelite society, but to contrast the self-sufficiency exemplified by the ant with the defects of human behavior, despite the organization of human society. Although the teacher is an astute observer of his surroundings and appreciates the inherent wisdom of nature, here he seems to be unaware of the highly regimented social order of the anthill, with the division of labor between the wingless female workers, the winged queen, and the winged males. He considers the human need for hierarchical order to be in some fashion inferior to what he perceives as the ant’s autonomy and instinctive wisdom” (FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 104). Por. BERNINI, *Proverbi*, 154.

⁶⁵ Zob. KESSLER, *Studien zur Sozialgeschichte Israels*, 136; PINTO, „La formica e il pigro: la sapienza e la stoltezza a confronto in Proverbi 6”, 242; TOPEROFF, „The Ant in the Bible and Midrash”, 180; WHYBRAY, *Proverbs*, 97.

⁶⁶ Zob. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 103; FUHS, *Sprichwörter*, 53; O. PLÖGER, *Sprüche Salomos (Proverbia)* (Biblischer Kommentar Altes Testament 17; Neukirchen – Vluyn 2003) 64.

⁶⁷ Zob. MCKANE, *Proverbs*, 323.

⁶⁸ Zob. FOX, *Proverbs 1–9*, 216.

doskonałej organizacji społeczności mrówek, pomimo braku władzy zwierzchniej nad nimi, dopatruje się w Bożej mądrości, którą te zwierzęta posiadają (por. Hi 12,7; Jr 8,7). Zdaniem tego egzegety autor Prz, wskazując właśnie na tę cechę mrówek, chciał zachęcić człowieka leniwego, aby przyswoił sobie tę mądrość⁶⁹.

Prz 6,8 koncentruje się na pracy mrówek, która polega głównie na przygotowywaniu (*tākîn* – dosł. „przygotowuje”) pożywienia (*lehem* – „chleb”, „pokarm”, „żywność”) w czasie letnim. Autor pominął inne czynności tych zwierząt, jak chociażby budowanie mrowiska, które mogłyby również świadczyć o ich wielkiej pracowitości i inteligencji, skupił się wyłącznie na pozyskiwaniu pokarmu w czasie letnim, gdy jest go dużo, i zachowywaniu go na czas zimy, gdy go brakuje. Do tej samej aktywności mrówek autor Prz nawiązał, posługując się tym samym sformułowaniem, również w 30,25⁷⁰. Tam gromadzenie żywności jest wyrazem mądrości mrówek.

Forma *tākîn* (*Hiphil imperfectum* 3. os. sing. fem.⁷¹) pochodzi od rdzenia *kwn*, który zawiera w sobie ideę niezłomności, stałości, pewności i gotowości (por. 8,27)⁷². Czasownik ten występuje kilka razy w ST w kontekście mówiącym o przygotowaniu pożywienia na trudne czasy (por. Wj 16,5; Hi 38,41; Ps 78,20). Określenie pracy mrówek właśnie w ten sposób (*imperfectum*) podkreśla, że ich działanie nie jest przypadkowe czy jednorazowe, lecz wynika z ich natury i jest ich stałym, habitualnym zachowaniem. Zwierzęta te pracują w ten sposób w porze

⁶⁹ Zob. WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 337. Por. L.G. PERDUE, *Proverbs* (Interpretation. A Bible Commentary for Teaching and Preaching; Louisville 2000) 125.

⁷⁰ Zdaniem R.E. Murphy’ego Prz 30,25 jest zależny od Prz 6,8a (zob. MURPHY, *Proverbs*, 38).

⁷¹ A. Meinhold twierdzi, że pierwszy czasownik w. 8. jest w *imperfectum*, ponieważ wskazuje na czynność wykonywaną zwyczajowo, drugi zaś w *perfectum*, ponieważ wskazuje na wykonanie tej czynności (zob. MEINHOLD, *Die Sprüche*. I: Sprüche Kapitel 1–15, 112).

⁷² Zob. WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 337.

letniej, gdy jest gorąco i upał odbiera ludziom siły (por. Ps 32,4). Pomimo tak niekorzystnych warunków, mrówki nie przestają pracować, tak jakby skwar dnia im w ogóle nie przeszkadzał. Również poprzez to czasowe usytuowanie ich pracy autor Prz pragnął podkreślić wyjątkową pracowitość mrówek. Mimo skwaru dnia one przygotowują pokarm dla siebie. Wysoka temperatura nie przeszkadza im w ich pracy. Musimy pamiętać o tym, że w basenie Morza Śródziemnego, a szczególnie na Bliskim Wschodzie, pracę, a zwłaszcza prace polowe, przerywa się w najgorętszych godzinach dnia (od ok. jedenastej godziny do ok. szesnastej; pracę zaczyna się o świcie i po przerwie kontynuuje się aż do zachodu słońca). Spowodowane jest to wysoką temperaturą, która, w połączeniu z dużym wysiłkiem fizycznym, może grozić skrajnym wycieńczeniem, a nawet śmiercią⁷³. Wtedy gdy ludzie odpoczywają, mrówki, nie zważając na niekorzystne warunki pracy (wysoka temperatura), nie przerywają swej działalności. T.L. Forti twierdzi, że mrówki żniwiarki w porze letniej pracują w nocy, gdy nie jest tak gorąco jak podczas dnia⁷⁴. Nawet jeśli tak jest, to fakt ten nie odbiera mrówkom prawa do bycia wzorcem pracowitości, ponieważ pracują one w czasie, w którym ludzie wypoczywają. Zmiana czasu pracy na pewno świadczy o ich wielkiej mądrości.

Przygotowywanie pokarmu polega na zbieraniu go (*ʿāḡ^erāh*). Rdzeń *ʿḡr* („zbierać”, „gromadzić”⁷⁵) jeszcze raz pojawia się w Prz 10,5 („We żniwa plon zbiera syn rozsądny, syn hańbą kryty prześpi czas żniwa”). Jest to ważny dla naszych rozważań nad pracą ludzką werset, ponieważ łączy w sobie mądrość i zbieranie plonów – gromadzenie żywności na czas zimowy⁷⁶. Mrówka, podobnie jak ów syn rozsądny, czyni to samo. Na tej podstawie również

⁷³ Zob. MEINHOLD, *Die Sprüche*. I: Sprüche Kapitel 1–15, 111.

⁷⁴ Zob. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 104.

⁷⁵ Zob. MCKANE, *Proverbs*, 324.

⁷⁶ Zob. PINTO, „La formica e il pigro: la sapienza e la stoltezza a confronto in Proverbi 6”, 243; LONGMANN III, *Proverbs*, 172.

jej możemy przypisać mądrość, jak to uczynił mędrzec wprost w Prz 30,24-25 i pośrednio w 6,6b⁷⁷.

Podobnie jak w pierwszym stychu w. 8 autor podkreślił wysoką temperaturę poprzez umiejscowienie pracy mrówek w lecie, podobnie także czyni w drugim stychu tego wersetu. Zwierzęta te pracują we żniwa⁷⁸. O upale panującym w czasie żniw mówi również Iz 18,4. Prz 20,4 nawiązuje do żniw, ale mówi coś zupełnie przeciwnego: człowiek leniwy nie pracuje na jesieni, w czasie zasiewów, więc w żniwa próżno szuka plonów.

Na podstawie 6,8 możemy określić, o jakim gatunku mrówek mędrzec mówi w 6,6-8. Wcześniejsze dwa wersety nie pozwalały na bliższe zidentyfikowanie wzorca pracowitości, ponieważ nie dostarczały żadnych danych, na podstawie których moglibyśmy określić go dokładnie. Wiersz 8., mówiąc o pracy mrówek jako zbieraniu pokarmu przez nie w czasie żniw, pozwala stwierdzić, że tekst ten mówi o mrówkach żniwiarkach (*Messor semirufus*)⁷⁹.

3.2.2. Pszczoła (6,8a-c^{Gr})

Tekst grecki Starego Testamentu (Septuaginta) dodał (wersetów tych brakuje w tekście hebrajskim i w innych tłumaczeniach starożytnych) drugi wzorec pracowitości⁸⁰. Jest nim pszczoła.

⁷⁷ Zob. S.L. HARRIS, *Proverbs 1-9. A Study of Inner-Biblical Interpretation* (SBL Dissertation Series 150; Atlanta 1995) 124.

⁷⁸ Zob. WALTKE, *The Book of Proverbs. Chapters 1-15*, 338.

⁷⁹ Zob. F.S. BODENHEIMER, *Animal and Man in Bible Lands* (Collection de travaux de l'Académie Interantionale d'Hisotire des Sciences 10; Leiden 1960) II, 263; FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 101; H.B. TRISTRAM, *The Natural History of the Bible* (London 1911) 319-321; WALTKE, *The Book of Proverbs. Chapters 1-15*, 336.

⁸⁰ R.L. Giese twierdzi, że Prz 6,8a-c^{Gr} nie dotyczy pracowitości, lecz związku pomiędzy siłą i mądrością (zob. R.L. GIESE, „Strength through Wisdom and the Bee in LXX-Prov 6,8a-c^{Gr}”, *Bib* 73 [1992] 405-411).

- 8a^{Gr} lub idź do pszczoły
 i naucz się, jak ciężko pracuje
 i pracę czyni jako szlachetną,
 8b^{Gr} której prace królowie i ludzie prości dla zdrowia
 stosują
 i pożądana jest przez wszystkich i wysoce ceniona.
 8c^{Gr} Chociaż będąc słaba odnośnie do siły fizycznej,
 mądrością przewyższa [innych]⁸¹.

Tłumacz⁸² LXX nakazuje człowiekowi leniwemu, aby poszedł (*poreuthēti*) nie tylko do mrówki, lecz także do pszczoły, aby również od niej nauczyć się pracowitości. Początkowy imperatyw posiada znaczenie mocnego nakazu (jest to *imperativus aoristi*⁸³), który powinien być bezzwłocznie zrealizowany. Na podstawie innych tekstów greckiego ST można w nim dostrzec jednak pewną głębię i wyjątkową wagę. Forma ta występuje bowiem dość często w tekstach, które z teologicznego i historiozbowczego punktu widzenia są niezwykle ważne⁸⁴, ponieważ wyrażają nakaz Boży sformułowany niekiedy przez proroka. Nie jest to wezwanie do wykonania zwykłej czynności, lecz nakaz wykonania ważnej misji. W ten sposób „idź” z w. 8a^{Gr} nabiera wyjątkowego znaczenia. Mędrzec, jak prorok, pragnie wpłynąć na zmianę postawy próżniaka,

⁸¹ Zob. BARUCQ, *Le Livre des Proverbes*, 76-77; BERNINI, *Proverbi*, 155; CIMOSA, *Proverbi*, 88; FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 107; GIESE, „Strength through Wisdom and the Bee in LXX-Prov 6,8^{a-c}”, 404; D.M. D’HAMONVILLE, *Les Proverbes* (La Bible d’Alexandrie XVII; Paris 2000) 192-194; MORLA, *Proverbios*, 53; LELIÈVRE – MAILLOT, *Commentaire des Proverbes* III, 125; *Septuaginta, czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami* (Warszawa 2013) 1015; *Septuaginta Deutsch. Das griechische Alte Testament in deutscher Übersetzung* (red. W. KRAUS – M. KARRER) (Stuttgart 2009) 942.

⁸² Zob. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 107.

⁸³ Zob. A. PIWOWAR, *Greka Nowego Testamentu. Gramatyka* (Biblioteka „Verbum Vitae” 1; Kielce 2010) 159.

⁸⁴ Zob. Rdz 22,2; Wj 4,27; 1 Sm 15,18; 2 Sm 24,12; 1 Krl 18,1; Jon 1,2; 3,2; Iz 6,9; 38,5; Ez 3,1.

dlatego nakazuje mu udać się do pszczoły, aby od niej nauczyć się pracowitości.

Rzeczownik *melissa* („pszczoła”) pojawia się jeszcze sześć razy w LXX poza Prz 6,8a^{Gr}. Najczęściej mówi się o pszczołach jako owadach wyjątkowo groźnych i walecznych (zob. Pwt 1,44; Ps 118,12; Iz 7,18)⁸⁵. Najlepiej tę ich cechę oddaje 4 Mch 14,19: „Przecież nawet pszczoły w porze budowania plastrów woskowych bronią się przed intruzami i kłują żądłem jak żelazną piką”. Dwa pozostałe teksty mówią o miodzie, który one wytwarzają (zob. Sdz 14,8). Syrach w sposób wyjątkowy podkreśla jego słodczy, przypisując mu pierwsze miejsce wśród wszystkich słodczy (zob. Syr 11,3). W ten sposób pszczoły stały się z jednej strony symbolem waleczności i bólu, jaki mogły sprawić poprzez użądlenie, z drugiej zaś – owoc ich pracy był wysoko ceniony ze względu na swą słodczy. Tłumacz Prz w 6,8a^{Gr} nawiązuje natomiast do jeszcze innej ich cechy – pracowitości⁸⁶. Wiąże się ona z miodem, który jest produktem ich pracy.

Drugi stych 6,8a^{Gr} jednoznacznie nakazuje, aby człowiek leniwy pszczołę uczynił nauczycielką (*mathe* – „naucz się”) pracy. Podobnie jak w pierwszym stychu tego wersetu również tutaj występuje forma *imperativus aoristi*, która wskazuje nie nakaz ogólny („ucz się”), lecz nakaz, który odnosi się do zdobycia pewnej umiejętności (strona doko-

⁸⁵ Zob. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 107; GIESE, „Strength through Wisdom and the Bee in LXX-Prov 6,8^{a-c77}”, 404.

⁸⁶ Zdaniem A. Barucq pszczoły w ST są symbolem wielkiej liczby. Uważa on, że pszczoła jako symbol pracowitości została zaczerpnięta z kultury greckiej (zob. BARUCQ, *Le Livre des Proverbes*, 76-77). Również D.M. d’Hamnoville i R.L. Giese twierdzą, że Prz 6,8a-c^{Gr} nie wykazuje żadnych odniesień do innych tekstów biblijnych mówiących o pszczołach i wywodzi się z kultury greckiej (zob. GIESE, „Strength through Wisdom and the Bee in LXX-Prov 6,8^{a-c77}”, 404; D’HAMONVILLE, *Les Proverbes*, 193). Por. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 106-107; H. VON LIPS, „Paroimiai/Proverbia/Sprichwörter/Sprüche Salomos”, *Septuaginta Deutsch*. Erläuterung und Kommentare II: Psalmen bis Daniel (Stuttgart 2011) 1963.

nana czasownika – „naucz się”). Zachęca w ten sposób do skutecznego przyswojenia sobie postawy pszczoły, która jest wyrażona poprzez rzeczownik *ergatis* („robotnica”, „wyrobница”). Jest to *hapax legomenon*⁸⁷, który odnosi się nie do zwykłej pracy, lecz określa ciężką pracę fizyczną⁸⁸. Na to znaczenie pracy pszczoły wskazuje również rzeczownik *ponos* („trud”, „mozół”, „znój”, „męka”, „cierpienie”, może on odnosić się także do owoców ciężkiej pracy⁸⁹), którym w 6,8b^{Gr} jest ona określona.

Pszczoła, wykonując swą niełatwą pracę, czyni ją jednak szlachetną i czcigodną (*semnēn poietai*). Przymiotnik *semnos* w LXX wyraża niezwykłą i najwyższą godność i szacunek do imienia Bożego (por. 2 Mch 8,15), godność Prawa (por. 2 Mch 6,28), szacunek dla przykazania szabat (por. 2 Mch 6,11), jak również godność starości (por. 4 Mch 5,36; 7,15) i niezwykłą – heroiczną odwagę kobiety (por. 4 Mch 17,5)⁹⁰. Także postanowienie prawych jest godne szacunku (por. Prz 15,26). Wzniosła jest również nauka, którą głosi mędrzec (por. Prz 8,6). Przymiotnik ten wyraża więc wyjątkową wartość tego, do czego się odnosi. Takim uznaniem cieszy się także praca pszczół. Jest ona niezwykle szlachetna i godna najwyższego podziwu.

Owoc ciężkiej pracy pszczół znany jest wszystkim ludziom. Tłumacz Prz wyraża to w typowy dla mentalności semickiej sposób, posługując się skrajnościami: królowie – prości ludzie. W ten sposób odniósł się do całej

⁸⁷ D.M. d’Hamonville twierdzi, że słowa *ergatis/ergasia* potwierdzają zależność Prz 6,8a-c^{Gr} od tradycji greckiej (zob. D’HAMONVILLE, *Les Proverbes*, 193).

⁸⁸ Zob. H.G. LIDDELL – R. SCOTT, *A Greek-English Lexicon* (Oxford 1996) 682; T. MURAOKA, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* (Louvain – Paris – Walpole 2009) 289.

⁸⁹ Zob. MURAOKA, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 576.

⁹⁰ Zob. G.I. GARGANO, „L’immagine dell’ape laboriosa di Prov. 6,8abc e la didascalia trasmessa dai Padri cristiani”, *La tradizione, forme e modi*. XVIII incontro di studiosi dell’antichità cristiana Roma 7-9 maggio 1989 (Studia Ephemeridis „Augustianum” 31; Roma 1990) 268.

ludzkości, albowiem wszyscy, bez wyjątku, uznają miód jako lekarstwo i substancję zapewniającą dobre zdrowie i wzmacniającą człowieka (*hygieia*). Ze względu na owe lecznicze i pozytywne dla zdrowia cechy miodu jest on pożądany (*potheinos*) i wysoce ceniony – poszukiwany⁹¹ (*epidoksos*) przez wszystkich ludzi bez wyjątku. Za pomocą pierwszego z tych przymiotników zostało wyrażone pragnienie wiary, która jest bardziej umiłowana niż dzieci przez matkę (por. 4 Mch 15,1), oraz określona miłość braterska (por. 4 Mch 13,26). Drugim zaś słowem podkreślono niezwykłość pytania, jakie Nabuchodonozor postawił swoim astrologom i czarownikom (por. Dn 2,11). Pomimo jednak znanych wszystkim właściwości leczniczym miodu i jego dobroczynnego wpływu na zdrowie człowieka, brakuje w Biblii wskazań pozwalających twierdzić, że w starożytnym Izraelu hodowano pszczoły⁹².

W Prz 6,8c^{Gr} tłumacz księgi nawiązuje bezpośrednio do cech pszczoły. Po pierwsze, jest ona owadem, który podobnie jak mrówka, jest słaby – nie posiada siły fizycznej (*tē[i] hrōmē[i] asthenēs*). Po wtóre, i tu też dostrzegamy bezpośrednie nawiązanie do mrówki (por. Prz 30,24-25), jest mądry. Tekst drugiego stychu 6,8c^{Gr} sprawia wiele trudności w tłumaczeniu (*tēn sofian timēsasa proēchthē* – dosł. „oceniwszy mądrość, przewyższa”⁹³),

⁹¹ Zob. MURAOKA, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 271.

⁹² Zob. E. FIRMAGE, „Zoology”, ABD (New York 1992) VI, 1150; FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 107; TENZE, „Bee’s Honey: From Realia to Metaphor in Biblical Wisdom Literature”, *VT* 56 (2006) 327-341.

⁹³ Inne tłumaczenia tego trudnego stychu: „w zakresie mądrości przoduje” (*Septuaginta, czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami*, 1015); „si è distinta per aver onorato la sapienza” (BERNINI, *Proverbi*, 155); „viene proposta come esempio di sapienza” (CIMOSA, *Proverbi*, 88); „se distingue por hacer honor a la sabiduría” (MORLA, *Proverbios*, 53); „weil sie die Weisheit achtet, hat sie es so weit gebracht” (*Septuaginta Deutsch*, 942); „c’est en honorant la Sagesse qu’elle s’est distinguée” (D’HAMONVILLE, *Les Proverbes*, 194); „elle est la première pour le respect de la sagesse” (LELIÈVRE – MAILLOT,

jednak sens jego jest zrozumiały i jasny: pszczoła mądrością swą przewyższa inne zwierzęta. Zdaniem T.L. Fortiego zestawienie słabości fizycznej pszczoły z owocami jej pracy podkreśla niezwykłą mądrość tego zwierzęcia (por. Prz 30,24)⁹⁴.

Pszczoła, podobnie jak mrówka, przedstawiona jest jako wzór pracowitości i sumienności. Zdaniem W. McKane'a jest ona także dla ludzi przykładem, w jaki sposób należy pokonywać różnego rodzaju słabości fizyczne, aby osiągnąć zamierzony cel⁹⁵.

3.3. Drugie wezwanie skierowane do człowieka leniwego (w. 9)

Człowiek leniwy (*'āṣēl*) jest głównym i jedynym bohaterem drugiej części analizowanej przez nas perykopy (ww. 9-11). Drugie wezwanie skierowane do niego w w. 9 w odróżnieniu od pierwszego, które miało formę nakazów (w. 6), stanowią dwa zdania pytajne. Nie są to jednak proste pytania (T.L. Forti określa je jako pytania retoryczne⁹⁶), zawierają one bowiem w sobie upomnienie skierowane do próżniaka⁹⁷ i ostre oskarżenie o lenistwo⁹⁸. S. Potocki określa w. 9 jako wyrzut utrzymany w tonie mowy karcącej⁹⁹. Co więcej, pytania te opisują także postawę i działanie próżniaka, a raczej brak tego działania. Werset ten precyzuje i mówi wprost o jego beczczynności.

Commentaire des Proverbes III, 125); „elle s'est distinguée pour avoir honoré la sagesse” (BARUCQ, *Le Livre des Proverbes*, 76).

⁹⁴ Zob. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 107.

⁹⁵ Zob. MCKANE, *Proverbs*, 324.

⁹⁶ Zob. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 105; MEINHOLD, *Die Sprüche*. I: Sprüche Kapitel 1–15, 112.

⁹⁷ Zob. FOX, *Proverbs 1–9*, 218; R.C. VAN LEEUWEN, „The Book of Proverbs”, *The New Interpreter's Bible* (red. L.E. KECK) (Nashville 1997) V, 75.

⁹⁸ Zob. WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 338.

⁹⁹ Zob. POTOCKI, *Księga Przysłów*, 87.

Obydwa stychy w. 9 tworzą paralelizm synonimiczny¹⁰⁰, który koncentruje się na spaniu.

Pierwszy stych w. 9 zaczyna się pytajnikiem *‘aḏmāṭay* („jak długo”, dosł. „aż do kiedy”). W Prz 1,22, podobnie jak w 6,9a, wprowadza on równie dramatyczne pytanie: „Jak długo naiwni będziecie kochać naiwność, szydercy będą pragnąć szyderstwa, a niemądrzy nienawidzić poznania”. Tak wprowadzone pytanie jest upomnieniem i zarazem wezwaniem do zmiany postawy i działania¹⁰¹. Pytajnik ten posiada pewnego rodzaju siłę retoryczną, która ma pobudzić słuchacza do natychmiastowej odpowiedzi.

Rdzeń *škb* („kłaść się”, „leżeć”) określający pierwszą czynność człowieka leniwego, o której mówi w. 9, może odnosić się przede wszystkim do spania – wypoczynku, stosunku płciowego i śmierci. Używany jest ponadto także w kontekście choroby, smutku – żalu i nietrzeźwości¹⁰². Najczęściej wyraża on sen człowieka rozumiany jako odpoczynek (por. Prz 3,24; Ps 68,14). Właśnie w tym znaczeniu jest on użyty również w 6,9a. Należy jednak podkreślić, że forma *tiš^ckāb*, która pojawia się w 6,9a, w tekstach prawnych występuje w kontekście zakazów dotyczących nieczystości (zob. Kpł 15,20.26) lub zachowań wysoce nagannych, obwarowanych odpowiednimi karami (zob. Kpł 18,22; Pwt 24,12). Na tej podstawie można odnieść wrażenie, że również leżenie człowieka leniwego jest w jakiś pośredni sposób odniesione do tych postaw, które Prawo piętnowało i ich zakazywało. Nie chodzi więc o zwykły odpoczynek, do którego każdy człowiek ma prawo, lecz o nadużywanie go (już początkowy pytajnik posiada znaczenie czasowe, które podkreśla przesadną długość doko-

¹⁰⁰ B.K. Waltke twierdzi, że w. 9a i 9b tworzą paralelizm antytetyczny, ponieważ czasowniki użyte w tych dwóch stychach wyrażają czynności przeciwstawne (leżeć/wstawać) (zob. WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 338–339).

¹⁰¹ Zob. FOX, *Proverbs 1–9*, 217; MÜLLER, *Proverbien 1–9*, 39; WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 338.

¹⁰² Zob. W. BEUKEN, „*šākab*”, *TDOT XIV* (Grand Rapids – Cambridge 2004) 661–668.

nywania czynności, do której się odnosi), co prowadzi do całkowitej beczynności i nieróbstwa.

Drugi stych w. 9, jak już powiedzieliśmy wcześniej, posiada identyczne znaczenie jak stych pierwszy. Autor zwraca się do próżniaka z pytaniem, kiedy on wstanie ze swego snu. Pytanie to nie dotyczy momentu przebudzenia, lecz wstania z łóżka i zabrania się do pracy. Mamy tu do czynienia z ironią autora Prz. Nie pyta on człowieka leniwego, kiedy ten zacznie pracować, lecz kiedy on w ogóle powstanie ze swego snu. Mędrzec nie potępia snu (wypoczynku) jako takiego. W 3,24 mówi wprost, że sen człowieka rozważnego sprawia mu przyjemność i nie stanowi dla niego powodu do żadnego zagrożenia, tak że może spokojnie odpoczywać. Choć sen daje człowiekowi wypoczynek i dlatego jest mu niezbędny do życia, to jednak nikt nie powinien go nadużywać. Wyraźnie stwierdza to Prz 20,13: „nie kochaj spania, byś nie zubożał, miej oczy otwarte – nasyć się chlebem”.

3.4. Negatywny wzorzec pracowitości – człowiek leniwy (6,10-11)

Sen (*šēnāh*) łączy drugie wezwanie z właściwym opisem lenistwa próżniaka zawartym w 6,10 (G. Bernini twierdzi, że w. 10 jest kontynuacją w. 9¹⁰³; H.F. Fuhs, A. Meinhold, R.E. Murphy i T. Longman III uważają zaś, że w. 10 jest odpowiedzią na wezwania zawarte w w. 9¹⁰⁴, zaś B.K. Waltke oświadcza, że autor przechodzi z obserwacji zewnętrznego zachowania człowieka leniwego do percepcji konsekwencji jego nagannego postępowania¹⁰⁵). Ostatni werset tej części analizowanej przez nas perykopy wskazuje na skutki lenistwa. Uzupełnia w ten sposób nauczanie mędrca w tym zakresie, ukazując, do czego ono

¹⁰³ Zob. BERNINI, *Proverbi*, 155.

¹⁰⁴ Zob. FUHS, *Sprichwörter*, 53; MEINHOLD, *Die Sprüche*. I: Sprüche Kapitel 1–15, 112; LONGMANN III, *Proverbs*, 172; MURPHY, *Proverbs*, 38.

¹⁰⁵ Zob. WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 339.

prowadzi i jakie są konkretne zagrożenia czekające na ludzi, którzy nie chcą pracować.

W 6,10 możemy dostrzec próbę naśladowania próżniaka (słowa te wydają się cytatem jego słów¹⁰⁶). W pierwszym stychu podkreślona jest beczynność człowieka leniwego. Autor osiągnął to poprzez stworzenie w tym stychu paralelizmu synonimicznego: „trochę snu”, „trochę drzemania”. Oba użyte tu rzeczowniki (*šēnāh* i *tʿnûmāh*) są synonimami (zob. Ps 132,4). Występują one razem również w 6,4 i 24,33. W. McKane i S. Pinto podkreślają, że życie człowieka leniwego przedstawione w 6,10 jest połowiczne. On ani nie śpi, ani jest przebudzony. Trwa w półśnie i dlatego nie korzysta w pełni ani ze snu, ani ze swej świadomości, nie żyje w pełni (jego sytuacja jest pośrednia)¹⁰⁷.

O nadużywaniu snu i spoczynku, podobnie jak w 6,9, autor Prz mówi także w 24,33: „trochę snu, trochę drzemania, trochę założenia rąk, aby poleżeć”. Werset ten jest częścią ostrzeżenia przeciwko lenistwu i jego skutkom. Musi ono być ważne w perspektywie nauczania całej księgi, skoro zostało powtórzone w dalszej jej części i to prawie dosłownie (redaktor nie silił się na aluzje czy nawiązania, lecz uczynił to wprost, niemalże cytując wcześniejszy tekst)¹⁰⁸. B.K. Waltke podkreśla, że sen dla człowieka leniwego nie stanowi zasłużonego wypoczynku po ciężkiej pracy, lecz jest ucieczką przed nią¹⁰⁹.

Również drugi stych w. 10 mówi o beczynności. Wyraża ją zwrotem *hibuq yādayim* („założenie rąk”¹¹⁰). W Koh 4,5 gest ten jest nie tylko znakiem beczynności,

¹⁰⁶ Zob. MÜLLER, *Proverbiens 1–9*, 39; WALTKE, *The Book of Proverbs. Chapters 1–15*, 339.

¹⁰⁷ Zob. MCKANE, *Proverbs*, 324; PINTO, „La formica e il pigro: la sapienza e la stoltezza a confronto in Proverbi 6”, 244.

¹⁰⁸ Zob. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 105.

¹⁰⁹ Zob. WALTKE, *The Book of Proverbs. Chapters 1–15*, 339.

¹¹⁰ B.K. Waltke zauważa, że ręce są niejako zwierciadłem leniwego i zdradzają jego beczynność (por. 10,4; 19,24; 21,25) (zob. WALTKE, *The Book of Proverbs. Chapters 1–15*, 339).

lecz także głupoty¹¹¹. I znów syntagma ta odsyła nas do 24,33. Nie chodzi tu o zwykły, chwilowy odpoczynek, aby nabrać sił do dalszej pracy, lecz całkowite zaniechanie działania. Celem założenia rąk w obu przypadkach jest leżenie, które prowadzi do snu¹¹².

Prz 6,9-10, charakteryzując człowieka leniwego, mówi wyłącznie o jego spaniu. Przedstawia skrajną formę lenistwa. Próżniakowi nie tylko nie chce się pracować, on nawet nie udaje, że pracuje. Jest całkowicie beczynny, a jedynym zajęciem, któremu oddaje się z upodobaniem i „wielkim zaangażowaniem”, jest spanie. Ogrom jego lenistwa autor tekstu podkreślił ironicznie, dodając w w. 10 trzykrotnie przysłówki „trochę”. Próżniak sam siebie oszukuje, mówiąc o odrobinie snu. Staje się ona okazją do beczynności przez dłuższy czas, a może nawet przez całe jego życie.

Werset 11., kończąc „mały traktat o pracowitości i lenistwie”, ukazuje zgubne skutki beczynności i braku pracy. Stoi on w opozycji do w. 8, który choć nie wprost, ale pośrednio mówił o pozytywnych skutkach pracowitości mrówek, które dzięki swemu zaangażowaniu, mogą cieszyć się w zimie owocami swej pracy. Wiersz 6,11 mówi o sytuacji przeciwnej. Bezczynność, która jest skutkiem lenistwa, prowadzi do nędzy i niedostatku.

Pierwszym rzeczownikiem, który opisuje skutki beczynności, jest *rêš* („ubóstwo”, „bieda”). Rzeczownik ten w Biblii Hebrajskiej występuje tylko w Księdze Przysłów. Według 10,15 ubóstwo jest przyczyną zagłady nędzarza, zaś bogactwo bogacza jest jego siłą. Człowiek, który podobnie jak próżniak, gardzi karnością, żyje w nędzy i hańbie (por. 13,18). Ten, kto uprawia ziemię, nie będzie odczuwał głodu, lecz ten, kto postępuje za ułudą, nasyci się nędzą (por. 28,19). Również 30,8 ukazuje bogactwo jako

¹¹¹ Zob. FOX, *Proverbs 1–9*, 217; MEINHOLD, *Die Sprüche*. I: Sprüche Kapitel 1–15, 112.

¹¹² Zob. FOX, *Proverbs 1–9*, 217; MURPHY, *Proverbs*, 38.

przeciwieństwo ubóstwa, które powoduje, że człowiekowi brakuje tego, co konieczne do życia.

Drugim słowem, za pomocą którego mędrzec wyraził skutki lenistwa, jest *maḥ^esôr* („brak”, „bieda”; oznacza ono skrajną nędzę, a nie jedynie ograniczenie środków do życia¹¹³). Księga Sędziów dwukrotnie używa go, aby podkreślić zasobność („nie brak niczego”; por. Sdz 18,10; 19,19). Według Ps 34,10 ci, którzy boją się Pana, nie zaznają biedy. Księga Przysłów mówi o przyczynach biedy i nędzy. Trud przynosi zyski, a gadulstwo (jedynie mówienie, a nie działanie) jest przyczyną nędzy (por. 14,23)¹¹⁴. Podobną ideę wyraża także 21,5: zamiary człowieka pracowitego owocują zyskiem, tym zaś, którzy się spieszą (ci, którzy chcą uniknąć trudu pracy), przynoszą biedę. Hulanki, nadużywanie alkoholu i zbyt wystawne życie również mogą być przyczyną braku środków do życia (por. 21,17). Wspieranie człowieka zamożnego prowadzi go do nędzy (por. 22,16). Dzielenie się własnymi dobrami niekoniecznie musi prowadzić do biedy, wręcz przeciwnie, kto wspiera ubogich, nie zazna niedostatku (por. 28,27), a skąpstwo jest przyczyną nędzy (por. 11,24). Należy podkreślić, że ubóstwo w Prz nie jest spowodowane jakimiś nieszczęściami, katastrofami czy klęskami żywiołowymi, lecz jest wynikiem głupoty człowieka¹¹⁵. Przynajmniej 14 przysłów, które mówią o beczynności, twierdzi, że prowadzi ona do nędzy¹¹⁶.

Wiersz 11. zawiera dwa porównania, poprzez które nędza zostaje upersonifikowana, pozwalając autorowi na większą skuteczność jego nauczania¹¹⁷. W pierwszym

¹¹³ Zob. WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 339.

¹¹⁴ Zob. JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 185.

¹¹⁵ Zob. PINTO, „La formica e il pigro: la sapienza e la stoltezza a confronto in Proverbi 6”, 245-246; WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 339-340.

¹¹⁶ Zob. WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 339.

¹¹⁷ Zob. PINTO, „La formica e il pigro: la sapienza e la stoltezza a confronto in Proverbi 6”, 246; WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 340.

stychu ubóstwo porównane jest do włóczęgi (*m^chalēk*)¹¹⁸. Porównanie to jest polisemantyczne, tzn. możemy dopatrzeć się w nim wielu znaczeń. Poprzez nie autor, z jednej strony, chciał podkreślić, że bieda nadejdzie niespodziewanie, w momencie, w którym nikt się jej nie spodziewał, podobnie jak do drzwi domu przybywa człowiek włóczący się bez żadnego celu. Nie ma on zaplanowanej swej podróży, więc nie wiadomo, kiedy może nadejść¹¹⁹. Z drugiej strony nieprzypadkowo ubóstwo zostało porównane do człowieka bezdomnego, który włoczy się, gdzie go wzrok poniesie. Nie posiada on stałej pracy i stałego miejsca zamieszkania. Ta sytuacja powoduje, że on sam jest biedny i dlatego jest symbolem ubóstwa¹²⁰. M.V. Fox i B.K. Waltke dodają do tych dwóch interpretacji jeszcze jeden element. Ich zdaniem przybycie włóczęgi niesie ze sobą niebezpieczeństwo, że zostanie przez niego okradziony¹²¹.

Drugie porównanie przysparza wielu trudności. Skupiają się one wokół znaczenia rzeczownika *māgēn*, który łączy się z *ʾiš*. Struktura tego porównania wskazuje, że chodzi o takie określenie człowieka, które zawiera w sobie *māgēn*¹²². Biblia Tysiąclecia tłumaczy *ʾiš māgēn* jako „człowiek bezczelny”¹²³ (wcześniejsze wydania jako „żebrak”¹²⁴),

¹¹⁸ Zob. FOX, *Proverbs 1–9*, 217; SCHÄFER, *Die Poesie der Weisen*, 158-159; WHYBRAY, *Proverbs*, 97-98. R.E. Murphy *m^chalēk* tłumaczy jako „rabuś”, „rozbójnik” (zob. MURPHY, *Proverbs*, 36).

¹¹⁹ Zob. BERNINI, *Proverbi*, 155; LONGMANN III, *Proverbs*, 172.

¹²⁰ Zob. WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 340.

¹²¹ Zob. FOX, *Proverbs 1–9*, 217; WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 340.

¹²² Na temat dyskusji nad znaczeniem tego rzeczownika zob. MCKANE, *Proverbs*, 324.

¹²³ L. Koehler, W. Baumgartner i J.J. Stamm w swoim słowniku *māgēn* tłumaczą jako „bezwstydy” (L. KOEHLER – W. BAUMGARTNER – J.J. STAMM, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski* [Prymasowska Seria Biblijna; Warszawa 2008] 514) I. Por. D.N. FREEDMAN – M.P. O’CONNOR, „*māgēn*”, *TDOT VIII* (Grand Rapids – Cambridge 1997) 82.

¹²⁴ Por. CIMOSA, *Proverbi*, 58; FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 105; FREEDMAN – O’CONNOR, „*māgēn*”, 87; MCKANE, *Proverbs*, 325.

tw. Biblia Paulistów – jako „mężczyzna uzbrojony” (podobnie Biblia Poznańska – „mąż uzbrojony”)¹²⁵. Na podstawie paralelizmu synonimicznego, który tworzą oba stychy w. 11¹²⁶, możemy powiedzieć, że drugie tłumaczenie analizowanej przez nas syntagmy bardziej odpowiada kontekstowi, ponieważ podkreśla niespodziewane nadejście i nieoczekiwaną wizytę, której symbolem jest człowiek uzbrojony¹²⁷. Również to porównanie, podobnie jak pierwsze, można zinterpretować jeszcze w inny sposób. Człowiek uzbrojony może być symbolem nieuchronności biedy i niedostatku spowodowanych lenistwem. Uzbrojony bowiem jest w stanie wymóc na człowieku, którego napadł, to, co chce. Nie można mu się oprzeć, dlatego jest skutecznym w swym działaniu. Podobnie bieda jest nieunikniona, a lenistwo niechybnie zaowocuje brakiem podstawowych środków do życia¹²⁸.

Skutkami lenistwa, zdaniem autora Prz 6,9-11, są więc ubóstwo i bieda (por. 20,13), które wyrażają się brakiem koniecznych do życia rzeczy, przede wszystkim pokarmu (por. 19,15), odzieży oraz utratą miejsca zamieszkania. Musimy pamiętać, że w warunkach społeczeństwa starożytnego świata taka sytuacja mogła bardzo łatwo doprowadzić do śmierci człowieka, którego spotkał taki los. Nie chodzi tu więc tylko o zubożenie, ale również o możliwość utraty życia (S. Pinot mówi wprost o nieuniknionej śmierci¹²⁹).

¹²⁵ Zob. BERNINI, *Proverbi*, 155; FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 105, przyp. 16; FOX, *Proverbs 1–9*, 217-218; FREEDMAN – O’CONNOR, „*māgēn*”, 74-81; MURPHY, *Proverbs*, 36; PINTO, „La formica e il pigro: la sapienza e la stoltezza a confronto in *Proverbi 6*”, 246; POTOCKI, *Księga Przysłów*, 88; SCHÄFER, *Die Poesie der Weisen*, 157, 159; WHYBRAY, *Proverbs*, 98. R.C. van Leeuwen *’iš māgēn* tłumaczy jako „rozbójnik”, „rabuś” (zob. VAN LEEUWEN, „The Book of Proverbs”, 75).

¹²⁶ Zob. LONGMANN III, *Proverbs*, 172; WHYBRAY, *Proverbs*, 98.

¹²⁷ Zob. FREEDMAN – O’CONNOR, „*māgēn*”, 87.

¹²⁸ Zob. FOX, *Proverbs 1–9*, 218; WALTKE, *The Book of Proverbs. Chapters 1–15*, 34-341.

¹²⁹ Zob. PINTO, „La formica e il pigro: la sapienza e la stoltezza a confronto in *Proverbi 6*”, 246.

Skutki beczynności przyjdą niespodziewanie i będą nieubłagane, nikt nie zdoła im ująć i ocalić się.

Prz 6,10-11 i 24,33-34 ukazują człowieka leniwego jako tego, kto nie chce zmienić swej tragicznej sytuacji. Jest on ofiarą swego lenistwa, które wydaje się nie do przecięcia w jego życiu¹³⁰.

Księga Przysłów zawiera jeszcze jeden opis człowieka leniwego (26,13-16). Choć wykracza on poza granice wyznaczone przez tytuł niniejszego artykułu, to jednak musimy zwrócić na niego uwagę, ponieważ bezpośrednio łączy się z tematem podjętym w nim i dodaje ważne nowe cechy człowieka leniwego. Aby obraz próżniaka był pełny, omówimy w sposób syntetyczny również ten tekst. R.E. Murphy uważa, że 26,13-16 jest najsmutniejszym i pełnym tragiźmu opisem życia człowieka leniwego w całej Księdze Przysłów¹³¹.

Również w tym tekście człowiek leniwy aż cztery razy (w każdym wersecie jeden raz) określony jest słowem *‘āšēl*. Pierwszy werset tej perykopy mówi o braku motywacji do pracy i odwagi – podjęcia ryzyka oraz szukaniu usprawiedliwienia dla własnego lenistwa¹³². Swoją beczynność uzasadnia on obecnością lwa¹³³ (niektórzy określenie odnoszące się do lwa w pierwszym stychu w. 13 tłumaczą jako „lwiątko”¹³⁴, co podkreśla jeszcze bardziej ironię zawartą w tym tekście) na drodze i na placu w mieście, w którym mieszka. Jest to wymówka (B.K. Waltke mówi o irracjo-

¹³⁰ Zob. PINTO, „La formica e il pigro: la sapienza e la stoltezza a confronto in Proverbi 6”, 244.

¹³¹ Zob. MURPHY, *Proverbs*, 201.

¹³² Zob. ALONSO SCHÖKEL – VILCHEZ LINDEZ, *I proverbi* (Commenti Biblici; Roma 1988) 496, 547; JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 184; MURPHY, *Proverbs*, 201.

¹³³ S. Potocki twierdzi, że próżniak boi się pracy jak lwa, dlatego nie wychodzi z domu, ponieważ boi się, aby nie zmuszono go do niej (zob. POTOCKI, *Księga Przysłów*, 202).

¹³⁴ Zob. LONGMANN III, *Proverbs*, 407-408, 468; A. MEINHOLD, *Die Sprüche*. II: Sprüche Kapitel 16–31 (Zürcher Bibelkommentare. AT 16.2; Zürich 1991) 442.

nalnym strachu¹³⁵), której celem jest pozostanie w domu i nieopuszczanie go, bo na zewnątrz czyha na niego jakoby śmiertelne niebezpieczeństwo. Musimy pamiętać, że choć w tamtym czasie w Palestynie występowały lwy, to jednak nie były one aż tak liczne, aby mogły zagrażać ludziom mieszkającym w większych społecznościach¹³⁶. W. McKane podkreśla ironię, a nawet komiczność tej wypowiedzi i nazywa je *reductio ad absurdum*¹³⁷. Takie samo uzasadnienie bezczynności spotykamy również w 22,13.

Skoro człowiek leniwy z powodu istniejącego zagrożenia nie wyszedł z domu, aby pracować na zewnątrz, powinien zająć się czymś w domu. On jednak nie podjął żadnej pracy nawet wewnątrz własnego domu, gdzie jest bezpieczny i nic mu nie grozi. Pozostał w łóżku. R.N. Whybray podkreśla, że próżniak jest tak samo związany ze swym łóżkiem, jak drzwi z zawiasami¹³⁸. Tekst w. 14 zdaje się mówić, że nie udaje mu się zasnąć (kręci się na łóżku), ponieważ nie jest zmęczony¹³⁹. Po prostu nie chce mu się nic robić, dlatego pozostał w łóżku, które jest miejscem wygodnym (nie chce mu się nawet siedzieć)¹⁴⁰. Poprzez łóżko mędrzec nawiązał tu do tekstu Prz 6,9-11, w którym to, przypomnijmy, jedyną „czynnością” leniwego jest spanie¹⁴¹. R.E. Murphy przyłącza się do opinii L. Alonso Schökela¹⁴², który twierdzi, że tekst zawarty w 26,14 jest jednym z najpiękniejszych przysłów całej Księgi Przysłów¹⁴³.

¹³⁵ Zob. WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 15–31 (NICOT; Grand Rapids – Cambridge 2004) 356.

¹³⁶ Zob. LONGMANN III, *Proverbs*, 468.

¹³⁷ Zob. MCKANE, *Proverbs*, 569. Pot. CLIFFORD, *Proverbs*, 76, 198, 232; M.V. FOX, *Proverbs 10–31*. A new Translation with Introduction and Commentary (AB 18B; New Haven – London 2009) 798.

¹³⁸ Zob. WHYBRAY, *Proverbs*, 376.

¹³⁹ Zob. POTOCKI, *Księga Przysłów*, 202.

¹⁴⁰ Zob. CLIFFORD, *Proverbs*, 232; FOX, *Proverbs 10–31*, 798; MCKANE, *Proverbs*, 600; LONGMANN III, *Proverbs*, 468.

¹⁴¹ Zob. JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 185.

¹⁴² Zob. ALONSO SCHÖKEL – VILCHEZ LINDEZ, *I proverbi*, 547.

¹⁴³ Zob. MURPHY, *Proverbs*, 201.

Werset następny (w. 15; por. 19,24) podkreśla w sposób wyjątkowy lenistwo próżniaka. Leżąc na łóżku i nic nie robiąc, zgłodniał, ale jest tak leniwy, że nawet nie jest w stanie zaspokoić swego głodu: wyciągnął rękę po pokarm, ale nie udało mu się donieść go do ust (zdaniem W. McKane'a człowiek leniwy zasnął z ręką włożoną do naczynia z pożywieniem¹⁴⁴). Możemy powiedzieć, że w ten sposób został zobrazowany absolutny szczyt lenistwa. Człowiek, który nic nie robi, może stać się aż tak leniwym, aby nie być w stanie zaspokoić swojej podstawowej potrzeby, jaką jest konieczność jedzenia¹⁴⁵. Trafnie ujął to S. Jankowski, pisząc: „Chodzi o niezdolność podjęcia najmniejszego wysiłku w czymś, co życiowo nieodzowne – pożywienie, skoro to coś kosztuje”¹⁴⁶. M.V. Fox twierdzi, że lenistwo próżniaka przedstawione w w. 15 powinniśmy rozszerzyć także na inne wymiary jego życia i na wszystkie sytuacje, w których mógł on się wzbogacić, ale z powodu swego lenistwa utracił te możliwości¹⁴⁷. W 6,9-11 głównym zagrożeniem czekającym na człowieka leniwego było ubóstwo, które mogło doprowadzić go, w skrajnym przypadku, nawet do śmierci. W 26,15 lenistwo jest bezpośrednim powodem śmierci próżniaka.

Prz 26,16 wskazuje na jeszcze jedną cechę człowieka leniwego, która jest skutkiem jego lenistwa. Jest nią pycha i wypływające z niej samozadowolenie¹⁴⁸. R.N. Whybray dodaje do tych dwóch cech także arogancję¹⁴⁹. Próżniak uważa się za najmądrzejszego. O. Plöger twierdzi, że fałszywa samoocena człowieka leniwego jest ściśle powiązana z jego lenistwem, a nawet jest pewnego rodzaju odmianą beczynności¹⁵⁰. Nie przyjmuje on żadnych pouczeń ani rad, ponieważ sądzi, że sam wszystko wie najlepiej. „Położenie

¹⁴⁴ Zob. MCKANE, *Proverbs*, 530.

¹⁴⁵ Zob. ALONSO SCHÖKEL – VILCHEZ LINDEZ, *I proverbii*, 547-548.

¹⁴⁶ Zob. JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przyśłów”, 185.

¹⁴⁷ Zob. FOX, *Proverbs 10–31*, 660.

¹⁴⁸ Zob. FOX, *Proverbs 10–31*, 798.

¹⁴⁹ Zob. WHYBRAY, *Proverbs*, 376.

¹⁵⁰ Zob. PLOGER, *Sprüche Salomos (Proverbia)*, 313.

mającego wysokie mniemanie o sobie jest jednakże znacznie gorsze niż pospolitego głupca. Zadowolony z siebie, w rzeczywistości zamknięty w świecie swoich złudzeń, jest przeciwieństwem człowieka mądrego (por. w. 12)¹⁵¹. Tekst hebrajski mówi, że leniwy jest mądry we własnych oczach. Użycie zaś liczby siedem (symbol perfekcji i całkowitości¹⁵²) podkreśla tę domniemaną mądrość¹⁵³. W pośredni sposób w. 16 moglibyśmy połączyć z pierwszym werselem analizowanej tu perykopy (w. 13). Oba ukazują wewnętrzne nastawienie człowieka leniwego do otaczającej go rzeczywistości i odnoszą się do wewnętrznych jego myśli. B.K. Waltke podkreśla, że zarozumiałość i pycha próżniaka sprawiają, że nie ma dla niego nadziei na zmianę, jest on tak zadufany w sobie, że żadne argumenty do niego nie docierają, dlatego nie może zmienić swego błędnego postępowania¹⁵⁴.

W Prz 26,13-16 możemy dostrzec ogromną ironię, z jaką człowiek leniwy został przedstawiony (G. Bernini za najbardziej komiczny uważa w. 15¹⁵⁵)¹⁵⁶. Jego obraz wydaje się przerysowany (nikt chyba nie jest aż tak leniwy). T. Longman III określa 6,9-11 jako hiperbolę¹⁵⁷, zaś S. Jankowski – jako

¹⁵¹ JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 185. Por. FUHS, *Sprichwörter*, 163.

¹⁵² Zob. CIMOSA, *Proverbi*, 259; PLÖGER, *Sprüche Salomos (Proverbia)*, 313; WALTKE, *The Book of Proverbs. Chapters 16–31*, 357; C.R. YODER, *Proverbs* (Abingdon Old Testament Commentaries; Nashville 2009) 257. R.J. Clifford, M.V. Fox, A. Lelièvre, A. Maillot, W. McKane i R.N. Whybray odrzucają tę interpretację, twierdząc, że liczba siedem posiada tu znaczenie uogólniające (zob. CLIFFORD, *Proverbs*, 233; FOX, *Proverbs 10–31*, 798; LELIÈVRE – MAILLOT, *Commentaire des Proverbes II*, 235; MCKANE, *Proverbs*, 601; WHYBRAY, *Proverbs*, 376).

¹⁵³ Zob. BERNINI, *Proverbi*, 358; MCKANE, *Proverbs*, 601; MURPHY, *Proverbs*, 201; POTOCKI, *Księga Przysłów*, 202.

¹⁵⁴ Zob. WALTKE, *The Book of Proverbs. Chapters 16–31*, 357.

¹⁵⁵ Zob. BERNINI, *Proverbi*, 358.

¹⁵⁶ Zob. MEINHOLD, *Die Sprüche. II: Sprüche Kapitel 16–31*, 442.

¹⁵⁷ Zob. LONGMANN III, *Proverbs*, 172.

groteskowy portret-karykaturę próżniaka¹⁵⁸. Mędrzec posłużył się tą figurą retoryczną (hiperbola), aby wskazać zagrożenia czekające na ludzi nic nierobiących i poprzez nie odwieść ich od ich lenistwa.

4. KONTRAST POMIĘDZY WZORCAMI PRACOWITOŚCI I CZŁOWIEKIEM LENIWYM

Zarysowany w Prz 6,6-11 i uzupełniony przez Prz 26,13-16 kontrast pomiędzy wzorcami pracowitości a człowiekiem leniwym jest wyraźny. Możemy powiedzieć, że mędrzec przedstawił skrajne postawy dotyczące pracowitości. Wydaje się, że obraz próżniaka został przerysowany (ukazany zbyt radykalnie). Nie robi on nic, jest absolutnym antywzorem pracowitości. Jediną jego „aktywnością” jest wylegiwanie się w łóżku i spanie. Co więcej, wynikiem jego beczynności jest pycha i zarozumiałość (uważa on siebie za najmądrzejszego), dlatego jego sytuacja staje się dramatyczna, ponieważ nie ma żadnej nadziei, że zmieni on swoje postępowanie. On wie najlepiej, co powinien robić, i nikt nie może mu pomóc zmienić jego postępowania, które mędrzec określa, choć nie czyni tego wprost, jako głupotę, ponieważ prowadzi ono próżniaka do niechybnego ubóstwa, a nawet zagrożenia śmiercią.

Mrówka i pszczoła są przeciwieństwem człowieka leniwego. Całe ich życie związane jest z pracą. Wykonują ją, nie będąc zmuszane przez żadną władzę zwierzchnią. Dzięki wykonywaniu pracy, zapewniają sobie przetrwanie i w ten sposób stają się wzorcami mądrości i jej nauczycielkami. Mrówka (to samo możemy powiedzieć również o pszczole) jest wzorem pracowitości, samodzielności, przedsiębiorczości (posiada inicjatywę, nikt jej nie musi nakazywać wyko-

¹⁵⁸ Zob. JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 184. Podobnie uważa także T.L. Forti (zob. FORTI, *Animal Imagery in the Book of Proverbs*, 105).

nywania pracy)¹⁵⁹. S. Jankowski twierdzi ponadto, że będąc stworzeniem prawie niezauważalnym, jest również symbolem prostoty i pokory¹⁶⁰, w przeciwieństwie do pychy próżniaka.

Mędrzec nie ograniczył się wyłącznie do potępienia postawy człowieka leniwego. Wskazał mu drogę wyjścia z sytuacji życiowej, w której znalazł się z własnej winy. Poprzez wskazanie wzorców pracowitości Prz 6,6-11 staje się konstruktywną krytyką lenistwa¹⁶¹.

Podobnie czyni także cała Księga Przysłów, ukazując lenistwo jako przejaw i konsekwencję głupoty, pracowitość zaś jako wyraz mądrości. „Mądrość ukazuje dobro jako cel i program, wskazuje pracę jako drogę do osiągnięcia tego celu”¹⁶². Poprzez swoje nauczanie o pracowitości i lenistwie autor Prz dowartościował ludzką pracę i ukazał jej głęboki teologiczno-mądrościowy i antropologiczny sens.

Summary

The article presents the Book of Proverb's teachings concerning work and laziness. The analysis is based on the pericope of Prov. 6:6-11 which focuses on the juxtaposition of human sloth and animals' industriousness. The text shows human work in its extremes and expresses the author's most significant ideas concerning the aspect analyzed here.

The article begins with the synthesis of what the didactic books of the Old Testament teach about work, with particular emphasis on the Book of Proverbs. The article then offers an exegetical analysis of the selected pericope, including the Greek text of Prov. 6:8a-c, where the book's translator mentions another model of diligence alongside

¹⁵⁹ Zob. ALONSO SCHÖKEL – VILCHEZ LINDEZ, *I proverbii*, 248; YODER, *Proverbs*, 73; MORLA, *Proverbios*, 54.

¹⁶⁰ Zob. JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 195.

¹⁶¹ Zob. WALTKE, *The Book of Proverbs*. Chapters 1–15, 336.

¹⁶² Zob. JANKOWSKI, „Pracowitość i lenistwo w Księdze Przysłów”, 195.

the ant, namely the bee. Prov. 26:13-16 is also referred to here, for the text plays a significant role in completing the picture of lazy man.

Keywords: The Book of Proverbs, work, industriousness, laziness, poverty, Prov. 6:6-11; Prov. 26:13-16

Ks. Andrzej Piwowar
ul. Unii Lubelskiej 15
20-108 Lublin
andpiw@gazeta.pl

KS. ANDRZEJ PIWOWAR (ur. 1970), kapłan Archidiecezji Warmińskiej. Studiował pod kierunkiem prof. M. Gilberta na Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie (licencjat 2001 r.) i Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim (doktorat 2006 r.). Adiunkt Katedry Teologii Nowego Testamentu INB KUL, wykładowca języka greckiego Nowego Testamentu. Polem jego badań biblijnych są księgi mądrościowe Starego Testamentu oraz biblijny język grecki.